

ЛІТЕРАТУРА

1. Колупаєва А.А. Основи інклюзивної освіти / А.А. Колупаєва Навчально-методичний посібник. – К: А.С. К., 2012. – 308 с.
2. Колупаєва А.А. Проблеми спеціальної освіти дітей з особливими потребами в Україні / А.А. Колупаєва Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами: 36 наукових праць. – К.: Університет «Україна», 2004. – 448 с.
3. Колупаєва А.А. До проблеми понятійно-термінологічних визначень у сучасній спеціальній педагогіці / А.А. Колупаєва Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі: Наук.-метод. зб. Випуск 8. – К., 2006. – С. 105-109.
4. Хомич Л.О. Професійно-педагогічна підготовка вчителя початкових класів / Л.О. Хомич. – К. : Магістр–S, 1998. – 200 с.
5. Інклюзивна освіта в контексті реалій сьогодення Алла Колупаєва [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://slovyanochka.at.ua>.
6. Правительственный портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua>.

УДК 378.013:37.013

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА З СІМ'ЯМИ, ЯКІ ОПИНИЛИСЯ В СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ В ПЕРІОД НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

Белоліпцева О.В.

*Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна
академія» Харківської обласної ради*

В даній статті розглядається зміст соціально-педагогічної роботи з сім'ями, які опинилися в складних життєвих обставинах в Україні. Акцентується увага на таких видах соціально-педагогічної роботи з такими сім'ями, як інспектування та соціальний супровід, соціальне діагностування, соціальна терапія; надання соціальної допомоги; соціальне консультування, соціальні послуги, соціальна реабілітація.

Ключові слова: сім'ї, які опинилися в складних життєвих обставинах, соціальний супровід, інспектування, послуги, допомога.

**СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ РАБОТА С СЕМЬЯМИ,
КОТОРЫЕ ОКАЗАЛИСЬ В СЛОЖНЫХ ЖИЗНЕННЫХ
ОБСТОЯТЕЛЬСТВАХ В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОЙ УКРАИНЫ**

Белолитцева Е.В.

В данной статье рассматривается содержание социально-педагогической работы семьями, которые оказались в сложных жизненных обстоятельствах в Украине. Акцентируется внимание на таких видах социально-педагогической работы с такими семьями, как инспектирование, социальное сопровождение, социальное диагностирование, социальная терапия, предоставление социальной помощи, социальное консультирование, социальные услуги, социальная реабилитация.

Ключевые слова: семьи, которые оказались в сложных жизненных обстоятельствах, социальное сопровождение, инспектирование, услуги, помощь.

**SOCIAL AND EDUCATIONAL WORK WITH FAMILIES WHO
FOUND THEMSELVES IN DIFFICULT LIFE SITUATIONS
THE INDEPENDENT UKRAINE**

Beloliptseva O.V.

This paper deals with the content of social and educational work with families who found themselves in difficult life situations in Ukraine. Attention is focused on the following types of social and educational work with families as inspection and social support, social diagnosis, social therapy, social work, social counseling, social services, social rehabilitation .

Keywords: family, who found themselves in difficult life situations, social support, inspection, service, help.

Період здобуття Україною незалежності охарактеризувався розвитком соціально-педагогічної роботи з сім'ями, які опинилися в складних життєвих обставинах на нових політико-правових засадах в контексті

засвоєння світового досвіду та становлення й зміцнення зв'язків із провідними міжнародними громадськими організаціями й благодійними фондами, що спеціалізуються на проблемах функціонування сучасних сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах.

Метою статті є теоретичне обґрунтування змісту соціально-педагогічної роботи з сім'ями, які опинилися в складних життєвих обставинах в Україні період з 1991 року й по сьогодні.

Аналіз законодавчих актів, соціально-педагогічної літератури вказує на те, що до 2006 року для визначення сімей, які потребують соціальної підтримки, використовувалися такі поняття, як функціонально-неспроможна сім'я (дисфункціональна), сім'я в кризовій ситуації (кризова сім'я), неблагополучна сім'я тощо. З 2006 року в практику соціально-педагогічної роботи було введено новий термін – сім'я, яка опинилася в складних життєвих обставинах.

Відповідно до спільного наказу Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, Міністерства праці та соціальної політики України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства транспорту та зв'язку України, Державного Департаменту України з питань виконання покарань від 14.06.2006 р. № 1983/388/452/221/56/596/106 «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів соціальної роботи із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах» та Закону України «Про соціальні послуги» (2003) визначено, що складні життєві обставини – це обставини, які об'єктивно порушують нормальну життєдіяльність особи, наслідки яких вона не може подолати самотійно (негативні стосунки в сім'ї, психологічний розлад,

насильство, самотність, малозабезпеченість, інвалідність, часткова втрата рухової активності у зв'язку із старістю або станом здоров'я, безпритульність, відсутність житла або роботи, стихійне лихо, катастрофа, самотність). Серед основних проблем в таких сім'ях виокремлюють: визначення бідності як одного з основних факторів, що негативно впливає на функціонування сім'ї; послаблення системи сімейного виховання, що є наслідком розпаду системи суспільного виховання; зниження рівня відповідальності батьків за народження та виховання дитини

тощо; стрімке послаблення основних функцій сім'ї (репродуктивна, виховна, господарсько-побутова, економічна тощо).

Зокрема, відповідно до проголошених законодавчих актів до сімей, які класифікуються як ті, котрі опинилися в складних життєвих обставинах, належать: сім'ї з дітьми, які опинилися в складних життєвих обставинах і не в змозі подолати їх самотійно, у зв'язку із інвалідністю батьків або дітей, вимушеною міграцією, наркотичною або алкогольною залежністю одного із членів сім'ї, його перебуванням у місцях позбавлення волі, ВІЛ-інфекцією, насильством у сім'ї, безпритульністю, сирітством, зневажливим ставленням і негативними стосунками у сім'ї, безробіттям одного з членів сім'ї, якщо він зареєстрований у державній службі зайнятості, як такий, що потребує працевлаштування; сім'ї, у яких існує ризик передачі дитини до закладів для дітей-сиріт та дітей, які позбавлені батьківського піклування; неповнолітні одинокі матері (батьки), яким потрібна підтримка; сім'ї, члени яких перебували чи перебувають на державному отриманні.

У контексті завдань нашого дослідження «сім'єю, яка опинилася в складних життєвих обставинах» ми вважаємо малу соціальну групу, члени якої об'єднані виконанням сімейних функцій, емоційними зв'язками, взаємними юридичними та моральними зобов'язаннями та перебувають у таких життєвих обставинах, що не сприяють повноцінному розвитку та задоволенню потреб

кожного члена сім'ї, порушують їх функціонування, права та перешкоджають самотійному виконанню своїх обов'язків.

Українські дослідники О. Безпалько, І. Зверева, Г. Лактіонова, Ж. Петрочко наголошують на тому, що одними із основних видів соціально-педагогічної роботи з такими сім'ями, є їх інспектування та соціальний супровід, соціальне діагностування, соціальна терапія; надання соціальної допомоги; соціальне консультування, соціальні послуги, соціальна реабілітація, як система комплексних заходів тривалої допомоги з метою збереження сім'ї, відновлення родинних стосунків, захисту і реалізації прав членів у родині та її прав у суспільстві.

Дослідниця Г. Лактіонова стверджує, що соціальний супровід є однією з технологій соціальної роботи, тривалим процесом, спрямованим на здійснення системи комплексних заходів різними спеціа-

лістами щодо соціальної реабілітації соціально незахищених верств населення [4, с. 80].

Соціально-педагогічний супровід неблагополучних сімей (за І. Трубавіною) – це довготривала, різноманітна допомога різним типам неблагополучних сімей, спрямована на створення умов для усунення причин неблагополуччя, форсування процесу формування здатності сім'ї самотужки розв'язувати свої проблеми, долати труднощі, виконувати функції, реалізовувати свій соціальний та виховний потенціал, права в суспільстві, корекцію і покращення внутрішньосімейних стосунків сім'ї із мікро- і макросередовищем [5].

Відповідно до законодавства України тривалість соціального супроводу окремої сім'ї залежить від гостроти проблем, які існують в сім'ї, рівня розвитку адаптаційного потенціалу членів сім'ї, ступеню функціональної спроможності сім'ї щодо самостійного подолання труднощів, рівня розвитку зв'язків сім'ї з мікро- та макросередовищем. Соціальний супровід розпочинається на підставі результатів соціального інспектування та інформації, що підтверджує наявність

складної життєвої обставини після рішення дорадчого органу про взяття сім'ї чи особи під соціальний супровід. План соціального супроводу сім'ї або особи складається після здійснення оцінки потреб сім'ї або особи, яка опинилася у складних життєвих обставинах. План повинен охоплювати основні сфери функціонування сім'ї, які спрямовані на забезпечення навчання та розвитку дитини, емоційного комфорту, задоволення потреб здоров'я, соціального та фізичного функціонування, дозвілля, спілкування, інтеграції тощо, та містити комплекс заходів щодо забезпечення умов для подолання складних життєвих обставин сім'ї або особи та терміни їх реалізації. У разі необхідності здійснення супроводу може бути продовжено до одного року. До здійснення соціального супроводу соціальний педагог може залучати інших фахівців та використовувати потенціал громади [3, с. 6-23].

Соціальне інспектування є складовою соціального супроводу, метою якого є контроль соціальним педагогом чи працівником за реалізацією у сім'ї прав її членів, виявлення випадків їх порушення та умов, що цьому сприяють. Визначено, що соціальне інспектування сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах – це візит до сім'ї гру-

пи уповноважених осіб з метою ознайомлення зі станом справ у сім'ї. Метою такої роботи є виявлення причин, які призвели до матеріального, соціального та/або фізичного неблагополуччя, виникнення психологічних конфліктів та характер взаємовідносин між членами сім'ї, проаналізувати її життєві цикли, структуру, виконання нею основних функцій [5].

Соціальна діагностика стану сім'ї є невід'ємною складовою соціального супроводу сім'ї, яка опинилася в складних життєвих обставинах. Ряд таких дослідників соціально-педагогічної сфери, як О. Безпалько, І. Зверева, Г. Лактіонова, С. Харченко стверджують, що соціальна діагностика – це процес вивчення причини появи соціальних проблем, які створюють складні життєві ситуації для індивіда, сім'ї, окремих груп. До найбільш вживаних методів соціальної діагностики оцінки сім'ї є: бесіда, інтерв'ю, спостереження, аналіз документів, екокарта, карта соціальної мережі, генограма тощо [3, с. 45].

Суть соціальної терапії полягає в проведенні соціальним педагогом бесіди серед членів сім'ї, яка опинилася в складних життєвих обставинах або декількох сімей із подібними проблемами. Усвідомлення реальної сімейної проблеми має діагностико-терапевтичне значення, при якому виявлене та усвідомлене утруднення змушує членів сім'ї переглянути свою поведінку, допомагає їм подолати бар'єр винятковості ситуації й виробити позитивне ставлення до проблеми, створює можливість для позитивного її вирішення.

Надання соціальної допомоги сім'ї соціальними педагогами ґрунтується на видах і формах соціальної допомоги, мета яких – збереження сім'ї як соціального інституту в цілому та кожної конкретної сім'ї, що потребує підтримки. Соціальна допомога сім'ї тут може бути екстреною, терміною, тобто спрямована на виживання сім'ї (екстрена допомога, термінова допомога, негайне вилучення із сім'ї дітей, що знаходяться в небезпеці або залишилися без піклування батьків), дії на підтримку стабільності сім'ї, на соціальний розвиток сім'ї та її членів.

Соціальне консультування охоплює такий спектр проблем, як стосунки між подружжям, між ними та їхніми батьками, дітьми і батьками, інформування про можливості вирішення складні життєві обставини тощо. Основними проблемами сімейного консультування є проблема

шкільної успішності дітей у сім'ї, яка опинилася в складних життєвих обставинах й проблема виховання дітей, які мають вади в психофізіологічному розвитку.

Дослідник І. Зверева визначає соціальні послуги, як комплекс дій держави, відповідних громадських і приватних організацій, спрямованих на створення і поліпшення життєдіяльності молоді, розширення можливостей її самореалізації [1, с. 62]. Так, згідно ЗУ «Про соціальні послуги» визначені наступні види соціальних послуг: психологічні, соціально-педагогічні, соціально-медичні, соціально-економічні, юридичні, інформаційні, послуги з працевлаштування, з професійної реабілітації осіб з обмеженими фізичними можливостями. За статистичних даних зі здійснення соціально-педагогічної роботи з сім'ями, які опинилися в складних життєвих обставинах у закладах соціальної допомоги упродовж 2012 року ЦСССДМ було надано 9956539 соціальних послуг, серед яких: 5692778 (57%) – інформаційні, 1549116 (16%) – соціально-педагогічні, 1191109 (12%) – соціально-медичні, 913654 (9%) – психологічні, 314900 (3%) соціально-економічні, 294982 (3%) – юридичні.

Досліджуючи соціальну реабілітацію сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах, нами визначено, що мета такої роботи полягає у здійсненні організаційних, економічних, освітніх, правових та лікувальних заходів щодо відновлення прав, освіти та фізичного стану членів таких сімей.

Проведений аналіз розвитку соціально-педагогічної роботи з сім'ями, які опинилися в складних життєвих обставинах в історії Української незалежної держави дозволяє констатувати, що з розвитком в країні інфраструктури соціально-педагогічної роботи такі види роботи здійснюються при взаємодії соціального педагога з державними закладами та громадськими об'єднаннями, а зміст соціально-педагогічної роботи з сім'ями зазначеної категорії визначається через забезпечення соціального інспектування, соціально-реабілітаційну та соціально-профілактичну роботу, здійснення соціального діагностування, консультування, соціальної терапії, надання соціальної допомоги, співпрацю з різними соціальними агенціями.